RHETORIC AND DIALECTICS IN TECHNÊ RHÊTORIKÊ

Daniela Dunca
Assoc.Prof., PhD., Technical University of Cluj Napoca, North University Center of Baia Mare

Abstract:For Aristotle, rhetoric is more an art of identifying means of persuasion for each situation than an art of persuasion as such. Where demonstration is not possible, in order to deal with a polemic debate, the rhetoric brings with it all the means necessary for persuasion in a particular case, in a particular situation. Practiced by sophists, in the eristic version, dialectics translates into an art of permanent controversy, which ended imposing the fallacy of falsity. For Socrates, then for Plato, dialectics is found in the exclusive service of truth (alethes), becoming the very method of philosophy. For Aristotle, dialectics is distinguished by both the philosophical and the scientific demonstration, because it regards both the probable (endoxa) and the eristic of sophists, because its judgments are constructed in a rigorous manner, strictly following the logical rules.Thus, "rhetoric is the corresponding (antistrophos) of dialectic."Thus, both dialectic and rhetoric, can distinguish the truth of appearance: dialectics distinguishes true syllogism from sophistry, and rhetoric, true persuasion from deception.If formally, rhetoric is antistrophos of dialectics, from the perspective of its content, its sphere of application is related to ethics and politics.Thus, dialectics is a rational approach, which, among its possible applications, involves rhetoric.If dialectics sometimes demonstrates "only in appearance", rhetoric is not intended to support a thesis, but to defend a cause that concerns the legal, political, or ethical destiny of the people. That is why, instead of a constantly inescapable evidence, rhetoric must take into account the plausible.

Keywords: eristic, dialectic, rhetoric, antistrophos, appearance

Două mari tratate care au marcat a doua jumătate a sec. IV î.Hr., impunându-se ca adevărate cursuri de retorică, sunt *Retorica* lui Alexandru și *Retorica* lui Aristotel.

Retorica lui Alexandru datată în 340 – 300 î.Hr., a fost transmisă ca manuscris cu numele lui Aristotel (atribuire incorectă, deoarece autorul manualului ar fi Anaximene din Lampsacus (380 – 320 î. Hr., orator și istoric). (Pernot 2000, 56). Tratatul aborda în special problematica tehnică a retoricii, propunând diviziunea discursului retoric în șapte specii: îndemnul, disuasiunea, elogiul, blamul, acuzarea, apărarea, examenul. Apoi stabilea structura discursului fiecărei specii în parte, precum utilizările în speciile de discurs amintite. Tratatul propune definiții, sfaturi și reguli, care devin adevărate „norme" de utilizare a discursului retoric în epocă. Astfel, oratorii învățau să elaboreze discursuri complexe, elegante și persuasive dar și să evite ambiguitățile, lipsa de stil și inspirație, dezordinea discursivă – adevărate pericole ale oricărui discurs retoric.

Retorica lui Aristotel este, cu certitudine, încoronarea teoriei retorice grecești clasice. Tratatul vine în continuarea unor cercetări asupra retoricii, marcate de două scrieri pierdute astăzi, *Gryllos* – dialog de tinerețe și *Sunagoge tekhnom* – o compilație a scrierilor de retorică existente la acea dată. (Pernot 2000, 63). *Retorica* prezintă aspecte comune cu restul operei lui

Aristotel, în special cu *Poetica*, *Topicele*, *Respingerile sofistice*, *Politica*, *Eticile*. Lucrare esoterică (acroamatică, gr. acroasis - a asculta), Tratatul *Retorica* era destinat exclusiv cursurilor din interiorul Lykeionului și cuprinde transcrierea lecțiilor de retorică ținute în fața discipolilor chiar de Aristotel. Multe aspecte esențiale ale retoricii au fost abordate și formalizate în tratatul lui Aristotel pentru prima oară: definiția retoricii și locul său în câmpul cunoașterii; identificarea celor trei genuri de discurs retoric (deliberativ, juridic și epidictic); distincția între două forme de persuasiune: persuasiunea logică, prin demonstrație și persuasiunea morală prin ethos și pathos; rolul psihologiei în construirea și receptarea discursului retoric; utilizarea diferită a celor două tipuri de raționament, deductiv și inductiv; calitățile stilului, analiza frazei, părțile discursului.

Datarea *Retoricii* este o problema controversată și nerezolvată definitiv, apariția sa fiind situată aproximativ după anul 338 î. Hr.[1] Tratatul este compus din trei cărți, fiecare carte cuprinzând mai multe părți. Prima carte cuprinde 15 capitole și abordează definiția și domeniul retoricii, genurile discursului retoric (deliberativ, judiciar, epidictic), identificând pentru fiecare timpul, scopul și locurile comune, analizând apoi și problematica complexă legată de scopul deliberărilor. Cartea a doua conține 26 de capitole grupate în funcție de problematică în două părți: în partea întâi, capitolele de la 1 – 17 sunt dedicate studierii dovezilor morale și subiective: autoritatea oratorului, caracterul celor care compun auditoriul, pasiunile induse în sufletul ascultătorilor (dovezile invocate de Aristotel sunt *ethos* – caracterul oratorului și *pathos* – pasiunea ascultătorilor). În partea a doua, capitolele de la 18 – 26, revine la dovezile logice abordate în cartea I, însă nu mai relevă locurile specifice (*eide*) fiecărui gen al retoricii, ci locurile comune (*topos*) ale celor trei genuri, acestea fiind posibilul și imposibilul, realul și irealul, marele și micul; prezintă apoi dovezile logice comune genurilor retorice: entimema, exemplul, paradigma (exemple ca model de urmat, fie decupat din viața reală – exemplu istoric, fie inventate – parabola și fabula), maxima (entimemă prescurtată).Cartea a treia cuprinde 19 capitole grupate, în funcție de tematica abordată, în două părți: în prima parte, capitolele 1 - 12, face referire la aspecte legate de stil (calitățile și genurile stilului, utilizarea figurilor) și acțiunea oratorică propriu-zisă (*pronuntatio* și *oratio*); în partea a doua, capitolele 13 – 19, prezintă într-o manieră comparativă părțile discursului, subliniind că din cele patru părți ale discursului prezentate de Isocrate (exordiu, narațiunea, dovezile, perorația), doar două sunt fundamentale: prezentarea cazului și dovada.

În prima carte a *Retoricii*, Aristotel afirmă că retorica este „o facultate de a cerceta pentru fiecare caz în parte, ceea ce poate fi capabil de a convinge" (Ret.I,1, 1355 b 25-26)[2]. Domeniul considerat este cel al discursului persuasiv, iar pentru Aristotel, retorica este mai mult o artă a identificării mijloacelor de persuasiune pentru fiecare situație în parte, decât o artă a persuasiunii propriu-zise.

Alăturând acestui fragment pasajul lui Gorgias din *Elogiul Elenei*, se remarcă două moduri de evidențiere a specificului retoricii. Dacă Gorgias îi subliniază puterea, afirmând că „persuasiunea proprie discursului a întipărit, modelând așa cum voia, chiar și sufletul", Aristotel îi afirmă utilitatea atât intelectuală cât și practică. Studiul retoricii permite triumfarea adevărului și a dreptății în cadrul tribunalelor, mijlocește persuasiunea în toate cazurile, de la un public

[1]Vezi *Datarea Retoricii* în *Studiu introductiv la Aristotel, Retorica,* Ediție bilingvă, traducere – studiu introductiv, index Maria- Cristina Andrieș, Note și comentarii, Ștefan – Sebastian Maftei, Editura IRI, București, 2004, p.16.
[2]Aristotel, *Retorica,*ediție bilingvă, traducere, studiu introductive și index Maria –Cristina Andrieș, note șicomentarii de Ștefan-Sebastian Maftei, Editura IRI, Colecția Cogito, București, 2004, p.91. Pe tot parcursul articolului se va face referire la această ediție.

restrâns, până la un larg auditoriu, conferă aptitudinea de a susține o teză, precum și capacitatea de a formula argumente, contraargumente și întrebări. Aristotel argumentează astfel rolul retoricii pentru care „lucrurile adevărate și lucrurile drepte sunt, prin natura lor, mai puternice decât contrariile lor, astfel încât, dacă deciziile judecătorilor nu sunt consecvente, atunci pledanții sunt învinși în mod necesar din cauza lor înșile". (Ret.,I,1, 1355 a 21 -22) O cauză dreaptă este pierdută nu datorită imperfecțiunilor retoricii, cât mai ales lipsei de experiență și instruire sau imoralității celor care pledează pentru ea. Această redefinire a disciplinei, dă retoricii o semnificație mai profundă și mai solidă, în sensul că ea nu se mai prezintă ca o putere ce domină, ci doar ca una care apără. Acest fapt îi conferă legitimitate, filosoful atribuindu-i o valoare pozitivă, chiar dacă relativă.

Retorica își evidențiază utilitatea și prin instruirea pledanților de a susține atât pro, cât și contra unei teze (nu pentru a le face echivalente, cum încercau sofiștii) dându-le astfel posibilitatea de a înțelege mecanismul argumentării adverse. Astfel „dacă un altul nu se folosește pe drept de aceste argumente, să fim în stare să le respingem". (Ret.,I,1, 1355a 30 – 31) Rolul retoricii este amplificat prin atașarea limbajului la condiția umană. „Dacă cuvântul este propriu omului, atunci este mai dezonorant pentru el de a nu se putea apăra prin puterea cuvântului, preferând forța trupului sau de a fi învins de cuvânt mai degrabă decât forța fizică". (ibidem, 1355a 35)

Aceste argumente au în vedere pe lângă discursul judiciar, toate genurile de discurs public. În lumea dreptului, a politicii, a vieții internaționale, arată Olivier Reboul, oamenii se găsesc adeseori în situații polemice, în care sunt obligatorii distincții în ceea ce privește dreptatea și nedreptatea, utilul și neutilul, noblețea și lipsa de noblețe. Ori, toate aceste delimitări valorice nu se realizează prin forța fizică; doar cuvântul are această posibilitate, ca urmare, subliniază Reboul, retorica se legitimează ca artă sau tehnică a cuvântului. (Reboul 1991, 37 -38)

Depășind „totul" sofiștilor sau „nimicul" lui Platon (Reboul 1991, 36), Aristotel îi oferă retoricii un rol mai modest, dar indispensabil. Adică, acolo unde demonstrația nu este posibilă, pentru a face față unei dezbateri polemice, retorica aduce cu sine toate mijloacele necesare persuasiunii într-un anume caz, într-o anume situație. Pentru a clarifica acest specific, Aristotel examinează în cartea 1, relația dintre retorică și dialectică. Astfel, „retorica este corespondentă (*antistrophos*) dialecticii, căci ambele se ocupă de anumite lucruri care, comune până la un punct tuturor, pot fi cunoscute și fără ajutorul vreunei științe determinate" (Retorica I, 1, 1355a). Termenul *antistrophos* este tradus prin "corelativ" sau "coordonat" (Aristotel 2004, p.369) sau analog (Reboul 1991, 46). Relația de analogie se susține chiar prin afirmația lui Aristotel care susține că retorica este asemănătoare (*omoion*) dialecticii.

Înainte de a evidenția ce au în comun cele două, este necesară clarificarea specificului dialecticii la Aristotel, față de Socrate și Platon. Practicată de sofiști, în varianta eristică, această metodă se traducea printr-o artă a controverselor permanente, care se finalizau prin impunerea falacioasă a falsității. Pentru Socrate, apoi pentru Platon, dialectica se regăsește în serviciul exclusiv al adevărului (*alethes*), ea devenind chiar metoda filosofiei. Pentru Aristotel, dialectica se distinge atât de demonstrația filosofică și științifică, deoarece ea are în vedere probabilul (*endoxa*), cât și de eristica sofiștilor, deoarece raționamentele sale se construiesc într-o manieră riguroasă, cu respectarea strictă a regulilor logice. Aristotel diferențiază în Topica (I, 100ab) între *raționamente demonstrative* ale căror premise „sunt adevărate sau primare sau sunt astfel încât cunoașterea pe care o avem asupra lor provine din premise primare sau adevărate" și *raționamente dialectice* „bazate pe opinii general acceptate" de toți sau de marea majoritate sau de către cei mai remarcabili și importanți dintre aceștia, înțelepții. Acestor două tipuri de

raționament, Aristotel le mai adaugă și *raționamentul eristic* sau probabil, cel care pornește de la opinii doar aparent acceptate. În *Respingerile sofistice*, este analizat acest tip de raționament precum și erorile la care acesta conduce. Ca urmare, silogismul demonstrativ pornește de la premise evidente, necesare, ajungând la o concluzie indubitabilă, în timp ce silogismul dialectic pornește de la premise probabile (*endoxa*) care par adevărate și sunt acceptate de toți, majoritatea sau cei competenți. La acest nivel al raționamentului, unei teze general admisă de majoritate (*endoxa*) i se poate opune o teză cu caracter paradoxal, în sensul că deși este susținută ca adevărată de un filosof sau o școală, ea se opune unei opinii general admisă la un moment dat. Dialectica renunță deci la adevărul (*alethes*) despre lucruri, în favoarea opiniilor admise despre ele. Aristotel va distinge însă consensul adevărat de consensul aparent (*phainomenon endoxa*) pe care îl practicau sofiștii.

Dacă dialectica este tehnica discuțiilor, a conversației și argumentării, retorica este tehnica discursurilor (*tekhne ton logon*). Amândouă urmăresc să obțină convingerea prin cuvântare (*pithanon*), însă, așa cum s-a văzut deja, fiecare o face cu propriile mijloace. Din perspectiva moralei însă, cele două discipline au abordări diferite. Astfel ”moralitatea” dialecticii constă în a respecta legile logicii în demersurile sale. Retorica însă, ca disciplină legată de acțiunea socială implică problema moralității. În acest sens, retorica a fost privită fie ca o metodă de dezbatere și persuadare cinstită, legitimă, fie ca o manipulare și influențare necinstită a ascultătorului.

Aristotel tranșează această problemă, afirmând că retorica este o tehnică utilă, adeseori indispensabilă. Aceasta, deoarece exercițiul retoricii este necesar, în cazuri de incertitudine și de conflict, atunci când verosimilul și nu adevărul este prezent în dezbatere. Astfel, în lipsa unei demonstrații riguroase, fiecare orator va trebui să găsească pentru cazul său, tot ceea ce poate fi persuasiv. Însă, dacă utilizarea sa este uneori imorală, nu trebuie blamată arta, ci utilizatorul. Chiar Aristotel îi sfătuiește pe oratori ce să spună sau să nu spună în anumite situații. În capitolul 15 din cartea I a Retoricii, Aristotel îi indică pledantului (avocatului) ce trebuie să spună dacă are legea de partea lui și ce nu trebuie să spună dacă legea i se împotrivește. Într-o primă lectură avem sentimentul că el legitimează astfel ”trucurile” avocatului. Dialectica însă, nu este morală, dar nici imorală, pentru că este un joc – afirmă Olivier Reboul. „Iar într-un joc, problema este de a câștiga. Și în acest caz, a învinge, înseamnă a convinge… (dialectica) este un joc analog șahului, în care hazardul este cel mai puțin prezent. Un joc în care trebuie să faci totul pentru a câștiga, dar fără a trișa, respectând regulile logicii”. (Reboul 1991, 40)

În *Respingerile sofistice*, la final, Aristotel afirmă că, deși până la el, s-a vorbit foarte mult despre retorică, profesorii de retorică ofereau discipolilor o educație exclusiv empirică în „argumentarea în contradictoriu”. El mărturisește că nu a găsit nici o lucrare edificatoare care să ofere o abordare sistematică domeniului sau o metodologie științifică, fiind silit să pornească el însuși lucrurile. (Copleston 2008, 159) Ca urmare, pornind de la un set de reguli empirice, Aristotel a făcut din retorică o adevărată *tekhne*, datorită extinderii logosului și asupra opinabilului (valori, credințe, impresii, verosimil). Această nouă redimensionare, face din retorică o *antistrophos* a dialecticii, situându-le pe același plan, punctele lor comune fiind subliniate atât în *Retorica* cât și în *Topica*.

Astfel, „dintre celelalte arte, nici una nu formulează concluzii contrare, în schimb, doar dialectica și retorica fac acest lucru; căci amândouă se aplică în mod asemănător chestiunilor contrare” (Ret.,I,1,1355a). Aceasta nu înseamnă că cele două teze sunt echivalente, dar persuadând contrariile, să putem cunoaște argumentul adversarului, înainte de a-l respinge. Pe de altă parte, deoarece „ambele se ocupă de anumite lucruri care, comune până la un punct tuturor,

pot fi cunoscute și fără ajutorul vreunei științe determinate" (ibidem), retorica și dialectica nu implică nici o specializare și, ca urmare, nu sunt științe. Însă, chiar dacă ambele se practică pornind de la propoziții cuprinse în opinii curente și urmând reguli empirice, ambele pot fi învățate metodic, tocmai datorită caracterului lor tehnic.

Aristotel conturează alt element comun celor două, raportându-le la sofistică. Astfel, atât dialectica cât și retorica, pot distinge adevărul de aparență: „dialectica (distinge) adevăratul silogism de sofism, iar retorica, adevărata persuasiune de înșelătorie". După cum și cele două tipuri de argumentație pe care le utilizează ambele, inducție și deducție, „se situează ambele între demonstrația proprie științei și eristica înșelătoare a sofiștilor" (Reboul 1991, p.47). În felul acesta Aristotel ajunge la distincția între *persuasivul real* și *persuasivul aparent* arătând că retorica și dialectica nu aparțin unui gen determinat. După cum în dialectică silogismul adevărat este diferențiat de silogismul aparent și „tot la fel, nu există termen pentru a distinge retorul cel cinstit de cel rău intenționat. În dialectică ești dialectician în funcție de facultatea ta și sofist după intenție" (Aristotel 2004, 24).

În capitolul 2 din cartea I, Aristotel clasifică mijloacele de persuasiune (sau dovezile) în două categorii: extratehnice și tehnice. Cele extratehnice nu sunt creația oratorului, ci există ca atare înaintea demonstrației (martorii, mărturiile smulse sub tortură). Cele tehnice sunt inventate sau descoperite de orator. Acestea sunt: „primul constă în caracterul vorbitorului (*ethos*), al doilea – în punerea auditorului într-o anumită dispoziție (*pathos*), al treilea – în discursul însuși (*logos*), datorită faptului că el demonstrează sau pare a demonstra" (Ret., I, 2, 1356 a). Virtutea morală a oratorului, considerată dovada „aproape cea mai eficace" în dobândirea credibilității, împreună cu stările afective de care sunt cuprinși ascultătorii în urma audierii discursului, sunt foarte importante pentru Aristotel deoarece „noi producem judecăți în mod diferit, după cum simțim durere sau plăcere, prietenie sau ură" (Ret., I, 2, 1356 a 10 – 15). Al treilea tip de dovezi, raționamentul, logos, constituie de fapt elementul dialectic al retoricii.

Aristotel arată că, atât deducția cât și inducția sunt „la fel", nu doar prin structură, cât și prin conținut în cele două tehnici, retorica și dialectica. Raționamentele care sunt implicate în demonstrația reală sau aparentă se bazează pe verosimil (*eikos*) – termen utilizat de vechii retori, pe care Aristotel îl asimilează la *endoxa* din dialectică. Deși este limitată la verosimil, argumentarea își păstrează forma rațională. În acest sens, retorica și dialectica, în viziunea lui Aristotel se diferențiază de sofistică, care, centrată pe neverosimil ajunge la raționamente aparente. În cartea a II-a, capitolul 23, Aristotel analizează sofismele, iar în capitolul 24 expune tipurile de argumente verosimile care servesc ca premise în raționamentul retoric.

Dovezile implicate în demonstrația reală sau aparentă sunt „la fel" – afirmă Aristotel – în retorică și în dialectică: „inducția, silogismul și silogismul aparent; căci exemplul este o inducție, iar entimema, un silogism, < entimema aparentă – un silogism aparent >. Numesc entimemă silogismul retoric și exemplu – inducția retorică" (Ret., I, 2, 1356b5). Făcând apel la *Analitica* și *Topica*, Aristotel explică în continuare specificul silogismului retoric, dar și diferențele care există între entimemă și exemplu.

Caracteristică demonstrației retorice este entimema, ai cărei termeni exprimă probabilități (verosimilități) și semne, iar majora lipsește, fiind subînțeleasă. Spre deosebire de demonstrația apodictică ce pornește de la premise necesare și ajunge la certitudini, demonstrația retorică pornește de la considerații și ajunge tot la considerații. Pe lângă *premisa verosimilă*, silogismul retoric pornește și de la semne. Cât despre *semne*, arată Aristotel, „unul este la fel precum este individualul față de general iar celălalt este la fel ca universul față de particular. Dintre semne, cel necesar este indiciul…" (Ret., I, 2, 1357b).

Pornind de la două exemple, Aristotel identifică două categorii de semne:

1. În raportul individualului față de general:
   - *semnul refutabil*, are un probabil; ilustrat prin exemplul: „cei înțelepți sunt drepți" are ca semn (temei) afirmația: „pentru că Socrate era totodată și înțelept și drept". Chiar dacă propoziția este adevărată nu se poate construi un silogism cu ea, deoarece, chiar dacă Socrate era înțelept și drept în egală măsură, nu înseamnă că toți înțelepții sunt drepți.
   - *semnul irefutabil*, are un caracter necesar. De exemplu: „un semn că cineva este bolnav, este că are febră, iar un semn că cineva a născut, este că are lapte" (Ret., I, 2, 1357b, 15-20). Numai această categorie de semne, poate fi inclusă în *clasa indiciilor*, cu condiția ca propozițiile să fie adevărate.
2. În raportul universalului față de particular, identificăm, de asemenea, semne refutabile. De exemplu, „un semn că cutare are febră, este că are respirația rapidă. Iar acesta este un semn refutabil, chiar dacă faptul enunțat ar fi adevărat; căci se poate întâmpla să gâfâim și fără a avea febră". (ibidem).

Aristotel specifica în continuare, că definițiile probabilului, semnului și indiciului, precum și deosebirile dintre ele, apar însă în Analitice.

Cu privire la *exemplu,* pe care-l asimilează inducției, Aristotel afirmă că acesta nu determină relațiile parte-întreg, întreg-parte sau întreg față de întreg. Exemplul se întemeiază „doar ca partea față de parte, ca asemănătorul față de asemănător", cu condiția ca ambii termeni să aparțină aceluiași gen, iar unul dintre ei să fie mai cunoscut decât celălalt. În *Analitica primă,* Aristotel stabilește că științifică este doar inducția completă deoarece aceasta „are loc prin enumerarea tuturor cazurilor" (II,23,68b). Inducția incompletă este folosită mai ales de oratori și ajunge mai degrabă la verosimil decât la certitudini. La fel și în exemplul următor, Aristotel subliniază probabilitatea concluziei și nu certitudinea ei. Astfel teza „Dionysos complotează împotriva tiraniei, deoarece pretinde o gardă" se întemeiază pe enumerarea unor exemple (cazuri particulare) de conducători, care după ce au solicitat și obținut o gardă, au devenit tirani. Pisistrate, Theogenes și alții care au procedat ca atare și au devenit tirani, constituie exemple cu rol de temei în susținerea tezei de mai sus; aceasta este doar probabilitate, pentru că nu se cunoaște cu adevărat motivul pentru care Dionysos a solicitat o gardă: se presupune doar în virtutea unei concluzii generale, „anume că, cel care conspiră în vederea tiraniei solicită o gardă" (Ret., I, 2, 1357b).

După enumerarea dovezilor logice specifice argumentării demonstrative, Aristotel subliniază diferențele care există între entimemele retoricii și silogismele dialecticii pe de o parte și altele din alte domenii, arătând că, „cu cât împrumutăm de la alte arte premisele lor, cu atât depășim limitele retoricii și ale dialecticii. Premisele primelor construiesc locurile comune (topoi), premisele retoricii și dialecticii determină locurile specifice sau specii (eide)". (Aristotel 2004, 27).Genurile (eide) retoricii sunt în număr de trei: „deliberativ, judiciar, epidictic. Pentru fiecare, Aristotel prezintă tipurile de auditoriu, tipurile vizate de discurs, scopurile fiecărui gen și locurile comune (topoi) ale acestora.

Genul deliberativ îi vizează pe judecătorii faptelor viitoare (de exemplu, membrii Adunării) iar vorbitorul deliberează asupra unor fapte eventuale, fie că le susține, fie că le combate. Scopul acestui gen de discurs este de a evidenția utilul (atunci când susține o cauză și o recomandă ca fiind bună) sau dăunătorul (atunci când combate cauza, respingând-o ca fiind rea). Totodată deliberările vizează și ceea ce este drept/nedrept, nobil/rușinos.

Genul judiciar are ca auditor „judecătorul care se pronunță asupra faptelor petrecute", iar timpul vizat este trecutul. Adică, cei care pledează acuză sau apără fapte deja petrecute, cu scopul de a stabili dreptatea sau nedreptatea.

Genul epidictic (demonstrativ) se adresează spectatorilor, fiindu-i propriu elogiul sau blamul. De aceea, vorbitorii au în vedere prezentul, atunci când laudă ceea ce este nobil și blamează faptele rușinoase. Fiecare dintre cele trei genuri, fie că susține sau combate, apără sau acuză, laudă sau blamează, trebuie să aibă la îndemână premise ce trebuie să se refere mai întâi la aceste chestiuni". Aceste premise însă, trebuie să aibă în vedere faptul că lucrurile *imposibile* nu au desfășurare în timp, ci doar cele *posibile* pot fi prezente, trecute sau viitoare. La fel, aceste premise trebuie să considere și să compare faptele între ele, din perspectiva mărimii lor. Adică „bunul sau răul, nobilul sau rușinosul, dreptul sau nedreptul sunt mari sau mici, multe sau puține, generale sau individuale. În acest context, Aristotel face referire la locurile comune (*topoi*) din retorică și dialectică: *posibilul și imposibilul, universalul și individualul, marele și micul.*

În capitolul 5, Aristotel afirmă că toți oamenii au un scop comun, fericirea (*eudaimonia*) „în urmărirea căreia ei adoptă sau resping o decizie", cu alte cuvinte, deliberează. Definițiile fericirii trimit spre "bunul trai însoțit de virtute, sau autarhia mijloacelor de existență, sau viața cea mai plăcută, însoțită de siguranță sau prosperitatea bunurilor și a sclavilor, însoțită de capacitatea păstrării și folosirii acestora". (Retorica, I, 5, 1360b, 10-15). Părțile constitutive ale fericirii sunt pentru Aristotel „noblețea originii, prietenia unui mare număr de oameni, prietenia oamenilor de bine, bogăția, binecuvântarea cu copii, bătrânețea frumoasă, virtuțile corpului (…), virtutea (sau, și mai mult, părțile acesteia: înțelepciunea practică - *phronesis*), curajul, spiritul de demnitate, cumpătarea" (ibidem, 20-25). Numai posesiunea simultană a acestora însoțite de onoare și noroc îi conferă omului autarhie, adică „o anumită autonomie a individului care se sprijină pe acțiunea proprie și pe sentimentul nobil al propriei valori" (Aristotel 2004, 378). Abia din această poziție autarhică, omul poate emite un act deliberativ.

Pentru genul epidictic, Aristotel arată că elementele acestuia „virtute și viciu", „nobil și rușinos", constituie „scopurile pentru cel ce laudă și pentru cel care blamează" (Retorica I, 9, 1366a, 25). În capitolul 9 sunt enumerate și definite diverse virtuți care alături de noblețe sunt considerate bune și lăudabile. Ca urmare, „dreptatea, curajul, cumpătarea, magnificența (virtutea de a face cheltuieli mari – opusă meschinăriei), magnanimitatea, generozitatea, blândețea, înțelepciunea practică, înțelepciunea <în general>." Virtutea este definită aici ca "facultatea de a fi binefăcător" adică de a face lucrurile cele mai utile pentru alții (ex. curajul este util în timpul războiului, generozitatea oferă posibilitatea de a face fapte bune privind banii, înțelepciunea practică (virtute dianoetică) potrivit căreia oamenii deliberează cu scopul atingerii fericirii. Forme ale discursului epidictic sunt elogiul, panegiricul, beatificarea și felicitarea. Dintre acestea, elogiul poate trece în deliberare.

Cu privire la genul juridic, Aristotel arată că pentru acuzare și apărare, în stabilirea premiselor, trebuie luate în considerare trei aspecte: natura și numărul motivelor ce generează nedreptatea, dispozițiile morale ale făptașilor și în al treilea rând, caracterele și dispozițiile morale ale făptașilor (Retorica I, 10, 1368b). Actele nedrepte se caracterizează prin prejudiciul cauzat, prin intenția avută și prin violarea legii. Aristotel subliniază că oamenii comit nedreptăți, fie din „cauze nedatorate lor înșile" (întâmplarea, natura, constrângerea), fie din „cauze datorate lor înșile" (obișnuința, reflecția, mânia, pofta). Are în vedere în ultimele capitole stabilirea culpabilității unei persoane în funcție de legile scrise și nescrise, apoi, diferitele categorii de delicte (cele comise împotriva individului sau împotriva comunității), definiția veridicității în actul de judecată, valoarea morală a delictului. În legătură cu locurile specifice (eide) ale celor

trei genuri oratorice, Aristotel arată că, pe lângă dovezile tehnice, care alcătuiesc corpul argumentării, genul judiciar mai utilizează şi cele cinci dovezi extratehnice (care sunt date şi preexistente şi nu ţin de intervenţia oratorului): legile, martorii, convenţiile, mărturiile smulse sub tortură, jurământul. Cu analiza acestora, se încheie prima carte a Retoricii, care a avut în vedere relevarea specificului argumentaţiei, ca parte esenţială pentru intervenţia oricărui orator.

În partea a 2-a din Cartea a-II-a, capitolele 18-26, Aristotel revine la dovezile logice prezentate în cartea I. Astfel, dacă în cartea I analizează dovezile deductive, entimemele, în cartea a doua evidenţiază „locurile comune" ale celor trei genuri retorice: posibilul şi imposibilul, realul şi irealul, marele şi micul.„Conform accepţiunii generale, un loc (*topoi*) este acel element de discurs în care se pot găsi aranjamente sau mijloace, sau, mai general încă, nişte metode de argumentare. Aceasta trebuie să fie concepţia unui logician" (Aristotel 2004, 51).

În această parte a analizei, Aristotel afirmă că „dacă un lucru contrar poate, fie să existe, fie să devină şi contrariul ar părea că este posibil", astfel dacă un om este sănătos, asta nu exclude că el a fost şi bolnav la un moment dat. Apoi, „dacă un lucru asemănător este posibil şi asemănătorul lui este astfel. Şi dacă un lucru mai greu este posibil şi lucrul mai uşor este la fel". Lista posibilităţilor continuă cu relaţia întreg - parte, gen - specie. Pe de altă parte – afirmă Aristotel – relativ la imposibil, este clar că el rezultă din lucrurile contrare celor enunţate. Al doilea loc comun, cu privire la existenţa sau inexistenţa faptelor este utilizat în special în discursul judiciar. Un loc comun tuturor discursurilor este cel referitor la mare şi mic, deoarece toţi oratorii, arată Aristotel, amplifică sau atenuează "şi când deliberează şi laudă sau blamează, şi când acuză sau apără". (Ret., II, 18, 1392a,b; 19,1393a).

Dovezile comune tuturor genurilor de discurs sunt exemplul şi entimema. Aristotel prezintă mai întâi exemplul, care fiind o specie a inducţiei este mai convingător, mai clar şi mai apropiat spiritului comun (vezi definiţia inducţiei din Topica şi Analitica primă).

Entimema, specie retorică a deducţiei este mult mai eficientă în construirea argumentelor de respingere a adversarilor Pe lângă faptul că exemplul este un punct de plecare, el reprezintă şi un model de urmat sau o paradigmă. Pentru a fi convingători, oratorii pot utiliza două tipuri de exemple paradigmatice: fie cele preluate din realitate, cum sunt exemplele istorice, fie pot fi inventate. Acestea din urmă sunt *parabolele* şi *fabulele*.Pentru parabole, exemplifică prin discursurile socratice care critică politica cetăţilor de a-şi desemna conducătorii nu în funcţie de meritele lor de oameni politici, ci prin tragere la sorţi. În această situaţie şi atleţii sau navigatorii ar putea ocupa funcţii publice. Fabulele sunt de două feluri: „fabule propriu-zise, în care fiinţele însufleţite şi neînsufleţite sunt antropomorfizate; alt tip de fabule reprezintă ficţiuni şi legende" (Aristotel 2004, 399). Aristotel exemplifică prin fabulele lui Stesichoros despre Phalaris şi cea a lui Esop în apărarea demagogului (Aristotel 2004, 253 – 255), arătând că argumentele provenite din fabule sunt mai uşor de procurat şi sunt mai potrivite pentru discursurile publice. Pentru genul deliberativ, sunt însă mai potrivite argumentele ce conţin fapte şi întâmplări reale, deoarece ele ajută ascultătorul de a lua o decizie mai conformă cu realitatea. Aristotel mai recomandă oratorilor cum să plaseze exemplele într-un discurs. Astfel, dacă utilizatorul nu construieşte un argument bazat pe entimemă, poate folosi şi exemple pentru a fi convingător. Dacă are la dispoziţie entimeme, „să uzeze de exemple ca mărturii, anume ca adaos la entimeme". Ca urmare, în primul caz, oratorul plasează exemplele la începutul argumentării, procedând inductiv. Neajunsul unui asemenea demers, constată Aristotel, este faptul că trebuie găsite multe exemple, care de puţine ori reuşesc să convingă. Dacă însă oratorul plasează exemplul la sfârşitul argumentării, este nevoie de un singur exemplu (în cazul în care este bine ales) pentru ca persuasiunea să fie eficientă. Deci, Aristotel preferă o argumentaţie puternică,

edificată cu entimeme retorice, dar completată cu „un adaos" de exemple adecvate subiectului abordat.

Fiind definite de Aristotel ca entimeme prescurtate (în sensul că ele conțin doar majora sau concluzia, lipsind deducția), maximele au un important rol argumentativ, cu condiția ca deducția să se realizeze de la sine, astfel încât ascultătorul să-i înțeleagă sensul. Filosoful recomandă oratorilor să utilizeze maxima fie la sfârșit, după perorație, fie la începutul demonstrației. Exprimări generale, maximele sunt eficiente deoarece auditorii sunt încântați să-și regăsească propriile experiențe individuale în conținutul acestora. „De pildă, dacă cineva s-ar întâmpla să aibă vecini sau copii răi, l-ar aproba pe cel care a spus „nimic mai anevoios decât vecinătatea" sau că „nimic nu este mai nesăbuit ca zămislirea de copii" (Ret., II, 21, 1359b, 5 – 10). În aceste cazuri, ele stârnesc pasiunile ascultătorilor, de la compasiune până la indignare. Având și un conținut moral, maximele conferă discursurilor în care sunt utilizate, un caracter etic. Aristotel subliniază că doar discursurile în care intenția este clară sunt etice. Astfel, dacă maximele sunt oneste, ele îl fac pe vorbitor *să pară* de un caracter onest. „Ea imită, așadar acele dovezi subiective și morale, a căror importanță Aristotel a subliniat-o în *Retorica*, I, 2 și care constă pentru orator în a se arăta auditorilor săi într-o lumină favorabilă" (Aristotel 2004, 54).În capitolul 22, Aristotel revine la entimeme, abordându-le la modul general. Cu enumerarea și analiza celor 28 de locuri comune ale entimemelor, Aristotel se găsește însă în afara retoricii.

Rezumând, dacă din punct de vedere formal, Retorica este *antistrophos* dialecticii, din perspectiva conținutului, al sferei sale de aplicație este legată de etică și politică. Oamenii își exercită activitatea lor de persuadare în tribunale, în adunări, în general pentru a acuza sau apăra, pentru a lăuda sau blama, pentru a susține sau combate, în privința binelui sau răului, a virtuții sau viciului. Pentru Aristotel, exigența morală rămâne intactă.

Retorica și dialectica sunt deci două demersuri diferite, dar care din perspectiva extensiunii lor se găsesc într-un raport de intersecție. Astfel, dialectica este un demers rațional, care printre aplicațiile sale posibile, comportă retorica. Aceasta, este tehnica discursului persuasiv, care printre alte mijloace de convingere, utilizează dialectica, ca pe un instrument intelectual.

În mod cert, ele nu au nici același rol. Dacă dialectica demonstrează, uneori, așa cum precizează Pierre Aubenque, „doar în aparență", în retorică nu se urmărește susținerea unei teze, ci apărarea unei cauze ce vizează, destinul juridic, politic sau etic al oamenilor. De aceea, în locul unei evidențe mereu insesizabile, în retorică trebuie luată în considerare „aparența", verosimilul. Spre deosebire de filosofie și științele exacte, care ajung la adevăruri necesare, ce permit comprehensiunea și predictibilitatea, retorica ajunge doar la verosimil și, ca urmare, se verifică doar circumstanțial. Urmând distincția aristotelică între cele două lumi, lumea divină și lumea sublunară, Olivier Reboul plasează retorica în spațiul întâmplării, contingenței, imprevizibilului, al probabilului și verosimilului, unde cunoașterea absolută nu este posibilă niciodată. „O lume deschisă acțiunii umane, în care previziunea este mai mult sau mai puțin probabilă, decizia mai mult sau mai puțin justă". (Reboul 1991, 52-53). Retorica este deci un instrument al acțiunii sociale iar domeniul său este cel al verosimilului. Deliberările specifice retoricii nu se realizează asupra lucrurilor evidente, nici asupra a ceea ce este imposibil; în retorică se deliberează asupra faptelor incerte, dar care se pot realiza și se realizează în parte și prin noi.

BIBLIOGRAPHY

Aristotel, *Retorica,* ediție bilingvă, traducere, studiu introductive și index Maria –Cristina Andrieș, note și comentarii de Ștefan-Sebastian Maftei, Editura IRI, Colecția Cogito, București, 2004

Cassin, Barbara, *L'EffetSophistique*, Gallimard, Paris, 1995

Copleston, Frederick, *Istoria Filosofiei*, vol.I. Editura All, București, 2009

Defradas, Jean, Literatura elină, Editura Tineretului, București, 1968

Florian, Mircea,*Respingerile sofistice*,în Aristotel, *Organon*, vol.II, traducere, studiu introductiv, note, Mircea Florian, Editura IRI, București, 1998

Meyer, Michel, *PrincipiaRhetorica. Unethéoriegénérale de l'argumentation*, LibrairieArthèmeFayard, Paris, 2008

Pernot, Laurent, *La Rhétorique dans l'Antiquité*, Librairie generale francaise, Paris, 2000

Reboul, Olivier, *Introduction à la rhétorique*, PressesUniversitaire de France, Paris, 1991